

УДК 159.923:355/359.08

Олена АНДРОЩУК,
*кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький*

Віктор ПІЗІНЦАЛІ,
Військова академія, м. Одеса

АСПЕКТИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті на підставі аналізу наукової літератури та особливостей професійної діяльності офіцерів Збройних Сил України дано визначення психологічної культури майбутнього офіцера.

Ключові слова: психологічна культура, майбутній офіцер, професійна діяльність.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Складність та непередбачуваність завдань, які виконує офіцер Збройних Сил України, вимагають від нього гармонійного поєднання його психофізіологічних, психологічних і соціально-психологічних якостей, які визначають його психологічну культуру. Особливого значення набуває його професійна компетентність, професійне навчання, відданість Присязі та патріотизм.

Незважаючи на те, що досить вивченими є поняття “психологічна культура вчителя”, “психологічна культура викладача”, “психологічна культура педагога”, “психологічна культура юриста” тощо, у військовій сфері це поняття досліджено недостатньо.

© Андрощук О., Пізінцалі В.

Актуальність розробки питання розвитку психологічної культури майбутніх офіцерів зумовлена також недостатньою увагою викладачів вищих військових навчальних закладів до зазначеної проблеми. Це надало можливість виявити низку суперечностей між: вимогами держави щодо рівня психологічної культури офіцерів Збройних Сил України та її реальним станом; потрібним рівнем психологічної культури майбутніх офіцерів і недостатньою розробленістю заходів щодо підвищення її рівня в процесі їх навчання у вищих військових навчальних закладах; наявною традиційною технологією навчання та нагальною потребою сьогодення у застосуванні інноваційних технологій у фаховій підготовці майбутніх офіцерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опираються автори. Психологічна культура та її елементи досліджувались багатьма науковцями. Основу для наукової розробки поняття психологічної культури заклали такі класики зарубіжної і вітчизняної психології, як: Б. Ананьєв, Н. Басов, Л. Виготський, В. Вундт, М. Коул, А. Маслоу, С. Рубінштейн, К. Ушинський, З. Фрейд, К. Юнг та ін., а також психологи нашого часу: О. Газман, Є. Климов, О. Мотков, М. Обозов та ін. Актуалізація досліджень проблеми психологічної культури особистості припадає на початок ХХІ століття і пов'язана з ім'ям О. Асмолова.

Метою статті є викладення результатів теоретичного аналізу феномена психологічної культури у науковій літературі та визначення поняття “психологічна культура майбутнього офіцера”.

Виклад основного матеріалу дослідження. Психологічна культура є психічним утворенням людини як суб'єкта, особистості та індивідуальності. У своїй структурі вона має багато компонентів та рівнів. Зокрема, це розуміння та адекватне сприймання іншої людини, вміння спілкуватись, взаємодіяти, співпрацювати тощо.

Для того, щоб дати визначення поняття психологічної культури майбутнього офіцера, її сутності та структури, необхідним є уточнення того, що вкладається у зміст поняття “культура”. Візьмемо за основу визначення, яке зазначене у Великому тлумачному словнику сучасної української мови, що культура – це: “1. Сукупність матеріальних і ду-

ховних цінностей, створених людством протягом його історії (Рівень розвитку суспільства у певну епоху) Те, що створюється для задоволення духовних потреб людини. 2. Освіченість, вихованість. 3. Рівень, ступінь досконалості якої-небудь галузі господарської або розумової діяльності” [1, с. 596].

У тому ж джерелі знаходимо визначення поняття “психологічний”. Це те, що: “1. Стосується психології... 2. Пов’язане з психічною діяльністю людини (бере в основу знання психології людини, її внутрішнього світу...” [1, с. 1185].

Відповідно до предмету нашого дослідження вважаємо за доцільне тлумачити психологічну культуру майбутнього офіцера як психологічну освіченість, професійну соціалізацію, як те, що пов’язане із задоволенням психічних або психологічних потреб людини. Тобто ми будемо розглядати психологічну культуру майбутнього офіцера як психічне утворення, що має в своїй основі такий набір психологічних знань та умінь, який надасть йому можливість ефективно вирішувати професійні завдання. Ми акцентуємо увагу саме на розвитку психологічної культури, оскільки вважаємо, що молода людина вступає до вищого військового навчального закладу, уже маючи певний рівень її сформованості.

У сучасних дослідженнях психологічна культура подана як: частина культури, що сприяє адекватній взаємодії з навколишнім світом (К. Абульханова-Славська, А. Асмолов, І. Зимня, І. Дубровіна, О. Мотков); самостійний психологічний феномен, що дозволяє людині будувати стосунки зі світом у широкому сенсі слова, самою собою та іншими (Л. Колмогорова, Н. Певзнер, В. Семикін); особистісне утворення, що піддається постійним змінам ззовні, відображає індивідуальність його носія (М. Бахтін, М. Мамардашвілі). Водночас, проблеми вивчення психологічної культури як важливої складової професіоналізму та її впливу на успішність професійної діяльності є не до кінця вивченими.

Результати аналізу наукових праць з питань визначення поняття психологічної культури та її основних складових свідчать, що науковці вивчають психологічну культуру з різних психологічних аспектів: когнітивного, вольового, афективного (емоційного), комунікативно-

го, регулятивного, ціннісно-змістовного, соціального, тобто вона в науковій літературі трактується як гармонійне поєднання життєвого досвіду людини, її знань, переживань тощо.

На нашу думку, формування психологічної культури людини розпочинається ще в дитинстві батьками, а потім – педагогами, за умови, що ці значущі для особистості люди самі мають достатньо високий рівень психологічної культури. Необхідно навчати дитину розуміти себе та іншу людину, правильно спілкуватись, розвивати навички здійснювати спільну діяльність тощо.

У підлітковому віці на подальший розвиток психологічної культури, як і на будь-які психологічні аспекти життя підлітка, великий вплив має колектив ровесників і часто цей вплив не є позитивним. Тому великого значення набуває проблема розвитку психологічної культури у молодій людині під час її навчання у вищому навчальному закладі. Від того, наскільки високим буде рівень цієї культури, залежить те, наскільки успішною буде її професійна діяльність. На підтвердження цього наведемо висновок, який зробила зі свого дослідження І. Томаржевська: несформованість психологічної культури фахівця є однією з причин професійної деформації [2, с. 228].

Як свідчить проведений аналіз наукових джерел, науковці у своїх дослідженнях приділяють увагу аспектам, складовим та рівням психологічної культури. Так, першу спробу системного дослідження психологічної культури як самостійного психологічного феномена зробила Л. Колмогорова. Вона вважає, що психологічна культура особистості – це реальний феномен, який охоплює всі сфери психіки та діяльності [3, с. 87]. Науковець вводить поняття загальної психологічної культури, відділяючи його від поняття професійної психологічної культури, і дає йому таке визначення: це складова базової культури особистості як системної характеристики людини, яка дозволяє їй ефективно самовизначитися і самореалізуватися в житті, а також сприяє успішній соціальній адаптації і саморозвитку [4, с. 48]. Науковець вважає, що психологічна культура містить у себе як освіченість, так і основні параметри розвитку особистості. До того ж індивідуальна психологічна культура не може розглядатися за межами контексту тієї культури, в

якій людина виросла, живе, вона включає в себе риси як загальнолюдської, так і національної, соціально-стратової культури, вичерпуючи її переваги у просторі та часі [3, с. 85].

Психологічний словник за редакцією В. Войтка дає визначення “психологічної культури” як системи антропологічних, психологічних, професійних знань, умінь і навичок фахівця, його особливої здатності розуміти психіку інших людей, вміння спілкуватися з ними [5, с. 183].

Як зазначає І. Зимня, “...загальна культура визначається сформованістю, стійкістю основних планів ставлення до світу, до себе і характером їх вираження в поведінці... Вона передбачає внутрішню культуру (такт, гідність, повагу до іншої людини, відповідальність...)” [6, с. 16]. Ця внутрішня культура є основою загальної культури, її внутрішнім планом або контуром (культура відносин, культура інтелектуальної діяльності і культура саморегуляції). Зовнішній контур становлять культура предметної діяльності, культура поведінки та культура спілкування. І. Зимня вважає, що у реалізації зовнішнього контуру виявляються особливості внутрішнього [6, с. 19].

Аналізуючи доробки І. Зимньої, В. Семикін вважає, що зазначена нею “внутрішня культура” – це “психологічна культура”, тобто певна якість внутрішнього психічного життя людини як суб’єкта, особистості й індивідуальності [7].

На думку О. Моткова, психологічна культура – це комплекс розвинутих спеціальних потреб, здібностей і вмінь людини. Вона виявляється в самоорганізації та саморегуляції будь-якої життєдіяльності людини, різноманітних видах її базових прагнень і тенденцій, у ставленні особистості до себе, до людей, до живої і неживої природи, до світу в цілому. З її допомогою людина гармонійніше враховує як внутрішні вимоги психіки, тіла, так і зовнішні вимоги життя [8, с. 24]. Розвинута психологічна культура містить у собі: систематичне самовиховання культурних спрямувань і навичок; достатньо високий рівень буденного та ділового спілкування; гарну психологічну саморегуляцію; творчий підхід до справи; вміння пізнавати та реалістично оцінювати свою особистість [8, с. 8].

За В. Семикіним, психологічна культура – психологічна освіченість людини у поєднанні з готовністю та вмінням використати її в повсякденному житті з метою самопізнання, підвищення ефективності спілкування та самовдосконалення. Вона забезпечує безпеку, гуманність та успішність різних форм взаємодії людей [9, с. 30].

В. Вовк психологічну культуру визначає як більш високий рівень професіоналізму, досягнутий через філософське осмислення й само-рефлексію професії, це міра й спосіб творчої самореалізації фахівця в різних видах професійної діяльності й спілкування, спрямованих на психологічний саморозвиток, самопізнання й самовдосконалення та на засвоєння, передачу й створення професійних цінностей і ефективність кінцевого результату виконаної роботи [10, с. 42].

У науковій літературі також існує думка, що психологічна культура особистості – це “акт духовного напруження індивіда, в якому перетворенню (“окультуруєнню”) піддаються виокремлення особистістю структури психологічної реальності і пов’язані з нею дії” [11].

Р. Кокоева розглядає психологічну культуру як специфічну модель, що охоплює професійне соціальне спілкування, взаємодію, високий рівень професійної і етичної мотивації. Це підвищує успішність особистості як у межах професії, так і в межах життєвої стратегії в цілому [12, с. 78].

Психологічна культура, передусім, впорядковує мислення та ділове мовлення, що дає особистості змогу зрозуміти своє місце в суспільстві та серед колег, де можливі зверхність, формальне ставлення до справи. Крім цього, психологічна культура активізує свідомість, розвиває почуття, забезпечує розумну (обґрунтовану, виражену) дію волі людини. Адже можлива негативна спрямованість волі, але високий рівень психологічної культури дає змогу запобігти цьому. Психологічна культура сприяє піднесенню настрою, створенню позитивної імпульсивності. Загалом вона підвищує ефективність виконання службових обов’язків [13, с. 170].

Г. Улунова вважає, що психологічна культура, будучи складовою загальної культури особистості, є системною характеристикою людини, яка надає їй можливість ефективно самовизначатися і самореалі-

зовуватися у житті та сприяє успішній соціальній адаптації, саморозвитку і задоволеності життям [14, с. 280].

На думку О. Бодальова, психологічна культура – це “вміння розбиратися в психології інших людей, емоційно відгукуватися на їх поведінку й стан, а також застосовувати засоби впливу, що відповідають індивідуально-психологічним особливостям кожного з них” [15, с. 81].

Науковець Н. Чепелева розглядає психологічну культуру як “наявність педагогічного мислення, яке базується на системі теоретичних знань із педагогіки, загальної, вікової та педагогічної психології й виявляється в здатності використовувати ці знання, оперувати ними в практичній діяльності – в процесі прийняття рішень за конкретних педагогічних обставин, під час організації навчально-виховного процесу, в ситуаціях спілкування з учнями... уміння студентів аналізувати свою поведінку, виявляти ті чи інші недоліки в своїй професійній діяльності, констатувати наявність чи відсутність у себе певних, необхідних для вчителя якостей” [16]. Вона вважає, що виховання високої психологічної культури передбачає формування психологічного мислення, вміння оперувати теоретичними знаннями в аналізі психологічних ситуацій, вміння приймати рішення в певних психологічних обставинах, вміння аналізувати свою поведінку, діяльність, свої якості [16].

Психологічна культура має професійно-діяльнісну складову, вона є базою професійного становлення особистості, основою самовиховання, саморозвитку, самовдосконалення (Н. Чепелева, Я. Коломінський).

У цьому контексті Г. Улунова визначає психологічну культуру як інваріант професійної культури:

у широкому розумінні – як якісні характеристики використання професійною групою психологічних знань й особистого досвіду, набутих у результаті цілеспрямованої психологічної підготовки, для вирішення конкретних професійних завдань, зумовлених специфікою діяльності;

у вузькому розумінні – як комплексне динамічне особистісне утворення професіонала, яке зумовлює прогресивні показники психічного розвитку фахівця згідно з вимогами його професії [17].

Узагальнюючи погляди українських і російських вчених на сутність психологічної культури (Н. Чепелева, М. Савчин, В. Рибалко, О. Бодальов, Я. Чапрак, Л. Колмогорова, Н. Кузьміна, Т. Кулікова та ін.), Л. Кондратенко та Л. Манилова роблять висновок, що її можна визначити як інтегральне поєднання психологічної компетентності, ціннісно-сміслового компонента (ставлення до людей, світу, власної діяльності), когнітивної складової (розвиток пізнавальних процесів) і рефлексії [18, с. 505; 19, с. 12]. Вони вважають, і ми з ними погоджуємось, що психологічна культура як складова загальної і професійної культури є важливим елементом професійної діяльності й розвитку особистості фахівця [19, с. 13].

Отже, аналізуючи й узагальнюючи думки науковців з проблеми дослідження, можна зробити висновок, що психологічна культура визначається як: 1) система обізнаності людини про психологічну складову навколишнього світу; 2) сукупність навичок пізнання особливостей відносин між людьми; 3) уміння узгоджувати свою поведінку з діями інших людей і власними потребами. Психологічна культура становить собою вміння особистості виокремлювати психологічну реальність із навколишнього світу, отримувати знання такої реальності та вміти діяти в цій реальності відповідно до отриманих знань. Рівень психологічної культури позначає рівень адаптованості людини до навколишнього світу та залежить від рівня її освіти, виховання, соціалізації і відповідності власних інтересів і потреб інтересам та потребам оточення.

Досліджуючи феномен психологічної культури стосовно військового фахівця, хочемо зазначити, що професійна діяльність офіцера Збройних Сил України характеризується високою динамічністю швидким темпом, великими фізичними і психічними навантаженнями, раптовими переходами від одного виду діяльності до іншого), несподіваністю, раптовістю, незвичністю, небезпекою, пов'язаною з ризиком для здоров'я та життя, напруженістю, що породжує негативно забарвлені емоційні процеси та стани (тривожність, страх, роздратування, злість, відчай тощо), а також чіткою організацією і суворою дисципліною (на основі вимог статутів та наказів). Їх притаманні

постійне емоційне напруження та дискомфорт, чітка регламентованість поведінки, висока відповідальність за прийняті рішення тощо [20, с. 36].

Високий рівень психологічної культури майбутнього офіцера буде сприяти виробленню в нього психічної адаптації до ситуацій професійної діяльності, які раптово виникають та можуть бути небезпечними. А зважаючи на характер діяльності офіцера, таких ситуацій буде виникати достатньо. Офіцер повинен швидко реагувати на зміни обстановки та бути готовим до виконання професійної діяльності в будь-яких умовах.

Ситуативні зміни в умовах професійної діяльності сприяють виникненню емоцій, що можуть негативно впливати на психіку особистості. Тому офіцер змушений докладати значних зусиль для того, щоб правильно реагувати на ці ситуації. Саме тоді, коли він може адекватно оцінювати ступінь небезпеки і рівень різних впливів таких ситуацій, зменшується негативний вплив небезпечної обстановки на нього та виявляються найкращі особисті якості [20, с. 38]. Тому так важливо саме під час навчання у вищому військовому навчальному закладі забезпечити високий рівень психологічної культури у майбутнього офіцера для максимально можливої психологічної підготовки до майбутньої професійної діяльності.

Висновок. Отже, на підставі проведеного дослідження можна визначити, що психологічна культура майбутнього офіцера – це психічне утворення, що містить у собі особистісні якості, компетенції, уміння, навички, ціннісні орієнтації, які сприяють його саморозвитку і розвитку здатності до ефективного вирішення професійних завдань та підтримання необхідного психологічного стану у підлеглих.

Перспективою подальших розвідок у даному напрямі є визначення сутності і структури психологічної культури майбутніх офіцерів.

Список використаної літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. 1728 с.

2. Томаржевська І. В. Шляхи подолання професійної деформації особистості спеціаліста соціономічної сфери. Вісник Національного університету оборони України : збірник наукових праць. Київ : НУОУ, 2015. Вип. 1 (44). С. 224–230.
3. Колмогорова Л. С. Становление психологической культуры школьника. Вопросы психологии. 2001. № 1. С. 83–90.
4. Колмогорова Л. С., Холодкова О. Г. Особенности становления психологической культуры младших школьников. Вопросы психологии. 2001. № 1. С. 47–56.
5. Психологічний словник / за ред. Войтко В. І. Київ : Вища школа, 1982. 215 с.
6. Зимняя И. А. и др. Общая культура человека в системе требований государственного образовательного стандарта. М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 1999. 67 с.
7. Семикин В. В. Психологическая культура и образование. 2002. URL : <https://psibook.com/articles/psihologicheskaya-kultura-i-obrazovanie.html> (дата звернення 06.03.2018 р.).
8. Мотков О. И. Психология самосознания личности. Практическое пособие. Москва, 1993. 131 с.
9. Семикин В. В. Психологическая культура в образовании человека : монография. Санкт-Петербург : Союз, 2002. 432 с.
10. Вовк В. П. Психологічна культура як умова професіоналізму майбутнього вчителя. Педагогічний дискурс. 2009. Випуск 6. С. 39–43.
11. Психологічна культура. URL : <http://moyaosvita.com.ua/suspilstvoznnavstvo/psixologichna-kultura/>
12. Кокоєва Р. Т. Психологическая культура преподавателя высшей школы. Успехи современного естествознания. 2009. № 5. С. 78–79.
13. Сливка С. Юридична деонтологія : підручник. Вид. 2-е, перероб. і доп. Київ : Атіка, 2003. 320 с.
14. Улунова Г. Є. Співвідношення понять “культура”, “психологічна культура”, “культура спілкування”, “культура професійного спілкування”. Світогляд – Філософія – Релігія : збірник наукових праць. Суми, 2011. Випуск 1. С. 274–282.
15. Бодаев А. А. Личность и общение. Москва : Педагогика, 1983. 272 с.
16. Чепелева Н. В. Психологічна культура майбутнього вчителя. Київ : Знання УРСР, 1989. 32 с.

17. Улунова Г. Є. Структура та рівні культури професійного спілкування як інваріанта професійної психологічної культури. Світогляд – Філософія – Релігія : зб. наук. пр. Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2011. № 2(2). URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/39557>

18. Кондратенко Л., Манылова Л. Значение психологической культуры учителя для эффективной адаптации учебного материала к потребностям учащихся. *Vzdelávanie a spoločnosť* : Medzinárodný nekonferenčný zborník / Renáta Bernátová (ed.), Tetyana Nestorenko (ed.). Prešov : Prešovskej university v Prešove, 2016. С. 503–508.

19. Особливості формування психологічної культури працівників освіти в інформаційному суспільстві : монографія / Н. В. Пророк, Л. О. Кондратенко, Л. М. Манилова та ін. ; за ред. Н. В. Пророк. Київ : Видавничий Дім “Слово”, 2017. 199 с.

20. Андрощук О. Ю. Психологічні особливості соціалізації майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі професійної підготовки : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.09. Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2010. 217 с.

Рецензент – кандидат психологічних наук, доцент Журавльов В. В.

Андрощук Е. Ю., Пизинцали В. В. Психологическая культура будущих офицеров как предмет исследований

В статье на основании анализа научной литературы и особенностей профессиональной деятельности офицеров Вооруженных Сил Украины дано определение психологической культуры будущего офицера.

Ключевые слова: *психологическая культура, будущий офицер, профессиональная деятельность.*

Androshchuk O., Pizintsali V. The Psychological Culture of Future Officers as a Subject of Research

In the article based on the analysis of scientific literature and the peculiarities of the professional activity of the officers of the Armed Forces of Ukraine is given a definition of the psychological culture of the future officer.

It is revealed that psychological culture is viewed from various aspects: cognitive, volitional, affective (emotional), communicative, regulative, value-content, social. Therefore, psychological culture appears as a unity of knowledge, attitudes, experiences and life experience of a person.

It was found out that psychological culture has a professional-activity component, it is the basis of professional formation of personality, the basis of self-education, self-development, self-improvement. It as a component of the general and professional culture is an important element of professional activity and development of the personality of the specialist.

The professional activity of an officer of the Armed Forces of Ukraine is characterized by constant emotional tension and discomfort, rigorous regulation of behaviour, high responsibility for decisions made and so on. The high level of the psychological culture of the future officer will contribute to the development of his mental adaptation to situations of professional activity that suddenly arise and can be dangerous. The officer should quickly react to the change of the situation and be prepared for the performance of professional activities in any conditions. Therefore, it is so important during the training in the higher military educational institution to achieve a high level of psychological culture in the future officer for the maximum possible psychological preparation for future professional activity.

The psychological culture of the future officer is considered as a psychological education, mannerliness, as that which is related to the satisfaction of a person's mental needs, that is, as an internal psychic formation that contains personal qualities, competencies, skills, attainments, value orientations that contribute to his self-development and allow him to effectively decide of the professional problems.

Keywords: *psychological culture, future officer, professional activity.*